

2020 / 4

't Inschrien

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Geert Bekkering, Willem Bulter, Jan Hinke, Theo Leoné, Marcel Mentink, Christian Rijnberg en Evert Ulrich

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Patrick Welman, voorzitter
Willem Wondergem, vicevoorzitter en penningmeester
Evert Ulrich, secretaris
Adrie Strikker-Hemmink, lid
Jan Morsink, lid
Hems Oude Munnink, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Rabo rek.nr. NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid EUR 30,00, met partner EUR 35,00, jeugdleden tot 21 jaar EUR 15,00. Losse nummers zijn voor EUR 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 11 jan 2021 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:

schenken@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Ter Horst via straatklinkers naar jute-imperium Theo Leoné	3
Cremeren of begraven Evert Ulrich	6
Mr. R.E. Hattink (1842-1909) Grondlegger van de Twentse geschiedbeoefening Jan Hinke en Geert Bekkering	10
Bommenberend in de tang van Justus Nipetang Een hekelstuk in het Nedersaksisch van de 17e eeuw Willem Bulter	17
Saksenros verzoent oud en nieuw Christian Rijnberg	22
Nieuw in de boekenkast Marcel Mentink	26

Bijschrift afbeelding voorpagina:

Portret R. E. Hattink, aanwezig bij een achterkleinzoon in Atlanta, Georgia, USA.

Ter Horst via straatklinkers naar jute-imperium

Theo Leoné

Jutegigant Ter Horst & Co in Rijssen begon zijn opmars als stenenbakker. De aanleg van de straatweg Raalte – Almelo legt de basis voor het textielbedrijf. Kort na de Tweede Wereldoorlog werken 1500 mensen in de jutefabriek van Ter Horst.

Steenbakkers kende Rijssen in het begin van de negentiende eeuw in overvloed. Zeker vijftig. Gebruikt werden eenvoudige veldovens. Leem voldoende in de heuvels even ten zuiden van het stadje aan de Regge. Turf eveneens. Waarom zou je dure steenkool gebruiken als dichtbij overvloedig veen aanwezig is?

Twente was twee eeuwen geleden slechts bereikbaar over zandwegen of via schaars water. De komst van bestrate wegen zou de regio in een stroomversnelling brengen, vergelijkbaar met een eeuw later de aanleg van snelwegen. Steenbakker Gerrit Hendrik ter Horst Derkzoon stroopt zijn mouwen op en schrijft in op de aanbesteding van de straatweg van Raalte naar Almelo. Een megaklus. De kalender geeft aan: 1830. Voor de financiering doet Ter Horst een beroep op koopman Helmich van Heek. De Enschedeër doet voor de helft mee en fungeert als geldschietster – de kosten gaan immers voor de baat uit.

Op 13 september 1830 wordt het contract getekend. De aanneemsom: 200.000 gulden. De klinkers kostten destijds 5,50 gulden per duizend. Wegwerkers ontvangen 2,70 per week. Andere tijden. Voor de huur van een arbeidershuisje moet iedere week dertig cent worden neergeteld. Het project wordt vier jaar na het begin van de werkzaamheden opgeleverd. De tijden zijn onrustig. In 1830 hebben de Belgen een revolutie ontketend die hun land los zal scheuren van Nederland. De stenen voor de straatweg Raalte – Almelo kan Ter Horst grotendeels zelf leveren. Ook koopt hij grootschalig in bij tientallen collegabakkers. Tot in Nieuwerkerk bij Gouda toe.

Ter Horst is steenbakker, stratenmaker maar vooral toch ondernemer. Kan hij misschien profiteren van de nieuwe wind die waait na de afscheiding van België? Sinds de oprichting door Thomas Ainsworth van de weefschool in Goor rijzen in Twente textiel fabrieken op als paddenstoelen uit vochtige grond. In 1834 al treden Ter Horsten op als tussenpersonen bij de distributie van katoenen garens. De door boeren

in huisvlijt geproduceerde doeken gaan naar Van Heek, de spil in het web die de garens aanleverde.

De villa van Ter Horst aan de Wierdensestraat.

Met de winst van de wegeaanleg besluit Gerrit Hendrik ter Horst aan de beek te Rijssen, niet ver van de Regge, een eigen textiel fabriek op te zetten. Kostenpost: 4118,26 gulden plus een halve cent. Waarbij de aantekening dat Ter Horst zelf voor stenen en hout kan zorgen. Hoe groot Ter Horst eerste fabriek is? De afmetingen van het langwerpige lage fabriekshuis zijn nog bescheiden. In het gebouw gaan twintig mensen aan het werk.

Op 20 maart 1835 wordt de fabriek feestelijk in gebruik genomen. De Bornse brouwer Meijlink levert voor 13 gulden 220 liter bier, een oxhoofd. Een groot deel van de 2000 Rijssenaren proost mee.

Uit de patentbrief in 1836 afgegeven door de gemeente Rijssen blijkt dat Ter Horst, behalve steenbakker met vijf werklieden, ook is koopman en wever met 47 weefgetouwen en 49 werklieden. Na enkele maanden al draagt hij de leiding van de fabriek over aan zijn zoons Derk

MINISTERIE VOOR DEN WATERSTAAT, DE NATIONALE
NIJVERHEID EN DE KOLONIEN.

PROVINCIE OVERIJSSSEL.

AANBESTEDING.

Op vrijdag den 7den Mei des jaars 1830, des middags ten 12 ure, zal, ondernaders approbatie van het Ministerie van den Waterstaat, de Nationale Nijverheid en de Kolonien, door den Gouverneur der provincie Overijssel, of, bij deszelfs absentie, door een der leden van de Gedeputeerde Staten, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Waterstaat in de provincie Overijssel aan het lokaal van het Gouvernement te Zwolle worden aanbesteed:

Het leggen der aardenbaan voor de bestrating des wegs van Zwolle over Raalte, en Almelo, naar Hengelo, gedeelte van Wierden naar Almelo.

Deze aanbesteding zal geschieden bij inschrijving en opbod.

Het bestek, op hetwelk de bovengemelde aanbesteding zal plaats hebben, zal, boven en behalve aan het lokaal van het Ministerie van den Waterstaat, de Nationale Nijverheid en de Kolonien, te 's Gravenhage, en te Brussel, en aan dat van het Gouvernement der provincie Overijssel, te Zwolle, te 's Gravenhage, in de voornaamste logementen; te Zwolle in het Ministerische Posthuis; bij Held in de aanvoerdaalstraat, bij Hermsen, in het Heeren Logement en bij Kiezebrinck in de Keizers Kroon; te Deventer bij Koningsveld in het Posthuis; te Zutphen bij Wenink in het Posthuis; te Brummen in het Kromhout; te Dieren bij Hupkes; te Arnhem in de Zon; te Kampen bij Dooijer voor de Brug en bij Portheme in den Keulischen Dom; te Vollenhove bij van Smirne; te Holten bij Vincent; te Goor in den Engel, en bij van Delden; te Delden bij van Heck in het Posthuis, aan de Lenter School, en bij G. J. Tijhaar; te Heino bij de Graaf; te Raalte bij Rozeboom en bij Jorinck in de Zwaan; te Haarle bij Soenimck; te Helledoorn bij Vlim in de Herberg de Schuilenberg; te Rijssen bij Koedijk; te Wierden bij H. Nollen; te Almelo in het Posthuis; te Borne in de Kroon; te Hengelo bij Swalmeyer, te Oldenzaal in de Ster bij de weduwe van Delden; te Amsterdam in het Turfschip van Breda; te Hardinxveld in de Drie Snoeken; te Sliedrecht in het Regthuis; te Werkendam in 's Lands Welvaren; te Gorinchem bij A. Broekhoven; te Groningen in den Doelen, en te Leeuwarden in den Valk.

Zullende vier dagen vóór de aanbesteding de noodige aanwijzing in loco geschieden, en intusschen nadere informatien te bekomen zijn bij den Hoofd-Ingenieur D. J. Thomkins en den Aspirant Ingenieur D. J. Storm Buysing, beide te Zwolle.

De Administrateur voor den Waterstaat.

E. W. IJ. K.

Te 's Gravenhage, bij ALGEMEENE LANDS DRUKKERIJ, April 1830.

Aan de muur bij advocatenkantoor Damsté in Enschede hangt de aankondiging van een bijzondere aanbesteding. Naar wie gaat in 1830 de aanleg van de straatweg tussen Raalte en Almelo? De gunning geeft steenbakker Ter Horst in Rijssen de armslag om uit te groeien tot de grootste jutefabrikant van Nederland.

en Jan Harmen. Wel onder de voorwaarde dat "ze goed oppassen en mij gehoorzaam blijven". Pa breidt zijn activiteiten uit met de aankoop van een zomp, geschikt voor een lading van zes ton.

Wat de eerste fabriek van Ter Horst produceert? Alleen katoentjes, de calicots voor Nederlands-Indië. De Nederlandsche Handel-Maatschappij, opgericht door koning Willem I, garandeert

aanvankelijk de prijzen. Nog geruime tijd behoren de steenbakkerij en de wegenbouw tot het werkveld. Wegen van betekenis worden niet meer aangelegd.

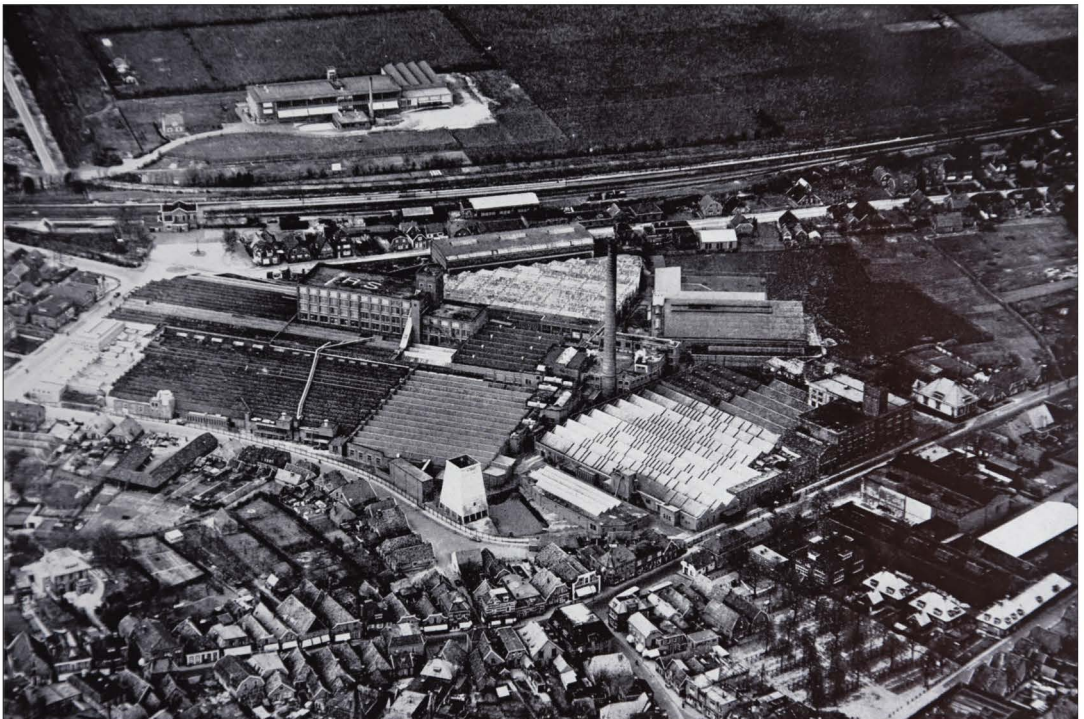
De snelle ontwikkeling van de Twentse textiel zorgt voor overaanbod en dalende prijzen. Indië wordt overspoeld door de katoentjes, de Nederlandsche Handel-Maatschappij trapt op de rem. De betalingen uit de Gordel van Smaragd laten steeds langer op zich wachten. Wat te doen? Ruilhandel dan maar? In 1843 wordt een lading katoentjes betaald met 161 balen peper, 48 kanaster ruwe suiker en 307 balen Tadema-rijst. Voorzichtige Derk ter Horst doet bij zijn avontuurlijker broer Jan Harmen zijn beklag. Eerst wegen aanleggen, vervolgens een weverij beginnen en dan ook nog een groothandel voor koloniale waren opzetten? Is dat – gezien ook de financiële resultaten - niet allemaal te veel van het goede?

In 1850 ontsnapt Ter Horst aan de moordende concurrentie op de katoentjesmarkt. De NHM wordt aangeschreven om mee te kunnen dingen naar de markt voor koffiezakken. Voortaan geen

Het Parkgebouw, een van de weinige herinneringen aan Ter Horst in Rijssen.

katoen meer in Rijssen maar de grondstof jute, afkomstig uit India. Ter Horst & Co zal zich ontwikkelen tot de grootste jutespinnerij en -weverij van Nederland. In 1900 vindt een op de zes Rijssenaren werk in De Stoom. Na gloriejaren met 1500 medewerkers ging het bedrijf in 2003 als Nederlandse Jute Industrie Groep ten onder.

Fabriekscomplex Ter Horst & Co, de Koninklijke Jutespinnerij en -weverij te Rijssen. Aan de noordzijde van de spoorlijn Kamgarensponnerij Riessen.

Cremeren of begraven

Evert Ulrich

Naast begraven is cremeren in Nederland de normaalste zaak van de wereld geworden. Maar dat is niet altijd zo geweest. In 1913 werd in de gemeente Velsen het eerste crematorium gebouwd: Crematorium Westerveld in Driehuis. De eerste crematie vond plaats in april 1914. Het was de enige crematie in dat jaar. In 1920 komt het aantal crematies op 177, dat is nog geen half procent van het aantal overledenen dat jaar. In 1950 werd nog maar 2% van de overledenen gecremeerd. Strikt genomen was het cremeren toen illegaal, men had er zelfs een speciaal codicil voor nodig. In 1968 is het speciale codicil afgeschaft. Nu, anno 2020, zijn er in Nederland meer dan 83 crematoria en worden er sinds 2003 meer overledenen gecremeerd dan begraven.

Toch kent het cremeren van doden een lange geschiedenis. In Nederland begint het in de Midden Bronstijd, ongeveer 1800-1100 jaar voor Christus. Daarvoor, in de Vroege Bronstijd, werden de overledenen nog gewoon begraven en vaak in grote familiegrafheuvels bijgezet. Maar geleidelijk aan ging men over van begraven naar cremeren. Wat de reden daarvoor is geweest, blijft gissen. Of was het, zoals sommigen wel beweren, een definitieve stap om voorgoed van de doden af te zijn. Een dode kon immers terugkeren uit het dodenrijk, zo was de gedachte. En 's nachts dansten de doden op de grafvelden.

Werd je meegesleurd in zo'n dans dan was de kans groot dat je nooit meer terug kwam. Het gezegde hij of zij is de dans ontsprongen herinnert ons nog aan dat ritueel.

Brandstapel

De overledene werd destijds, net zoals nu nog gebeurd in bijvoorbeeld India, op een grote brandstapel gecremeerd. Was het vuur uitgebrand dan werden de botresten en soms ook de verbrande sieraden verzameld en in een urn gedaan. Daarna werd de urn bijgezet in het grafveld. Omgeven door een greppel en voorzien

Mander grafveld.

van een kleine heuvel met daarop soms een dodenhuisje, moeten de eerste urnenvelden er als kleine dorpjes uit hebben gezien. Algemeen wordt aangenomen dat de urnen niet speciaal voor dit doel werden gemaakt. Waarschijnlijk werd er gewoon een mooie pot uit de aanwezige voorraad gehaald die dan dienst deed als urn. Greppelstructuren om de urnen komen in verschillende vormen voor. Langwerpige- met dodenhuisjes en sleutelgatvormige structuren worden tot de vroegste gerekend. Daarna waren

grafveld van Mander in het Manderstreu. Dit grafveld, dat eigendom is van de Oudheidkamer Twente, bevindt zich namelijk precies op de grens met Duitsland. In de prehistorie is dit waarschijnlijk dus ook al een grens geweest. Onderzoek heeft uitgewezen dat er minimaal één tot maximaal zes families gebruik maakten van zo'n grafveld. De afstand tussen de bewoning en het grafveld wordt daarbij gerekend op 100 tot 2000 meter.

Vasser grafveld.

ronde vormen in de mode en vanaf 500 jaar voor Christus volgen vierkante greppelstructuren. Ook de wijze van cremen was in deze laatste fase sterk veranderd. De crematieresten werden niet meer van de brandstapel verzameld, maar de brandstapel werd in zijn geheel door een heuvel bedekt. We noemen deze laatste fase ook wel brandheuvels. Opmerkelijk is dat grafvelden doorgaans generaties lang in gebruik zijn geweest. Oppervlakten van honderden vierkante meters zijn dan ook geen uitzondering. Gelegen langs oude wegen, vormden de grafvelden veelal de grens van een bepaald stamgebied. Een mooi voorbeeld daarvan is het schitterend gelegen

In Twente zijn meer dan 30 prehistorische grafvelden bekend. De meeste daarvan zijn in de loop van de tijd verdwenen. De bekende archeoloog dr. Holwerda heeft in begin 1900 nog een aantal onderzocht. En in de 50er jaren is dr. Hijszeler hier actief geweest. Beide archeologen hebben ons veel rapporten, tekeningen en vondsten nagelaten.

Witte Wieven

Grafvelden hebben in het verleden altijd iets mysterieus gehad. Daar woonden immers de Witte Wieven en die kon je maar beter met rust laten. Vooral boeren hadden daar diep respect

voor. Dankzij die hardnekkige mythe zijn er in Twente ook nu nog praktisch ongeschonden grafheuvels uit de prehistorie te vinden. Naast het al genoemde grafveld van Mander behoort het Vasser grafveld, ten zuiden van Vasse, ongetwijfeld tot een van de mooiste. Dit grafveld, eveneens eigendom van de Oudheidkamer Twente, wordt omzoomd door een prachtig bosgebied. Midden op de heide liggen daar al duizenden jaren statige grafheuvels. Een paar

Poort naar de hel

In de Middeleeuwen werden de prehistorische grafvelden gezien als heidense begraafplaatsen. Ze werden destijds beschouwd als regelrechte poorten naar de hel. Het ergste wat bijvoorbeeld een ter dood veroordeelde kon overkomen, was dat deze na de executie begraven werd in zo'n heidens graf. Een zwaardere straf was niet denkbaar.

Dat zullen ze in het kerkdorp Rossum onder de

Bijpotje OKT 35 uit de Late Bronstijd, met ingekrast paardenmotief.

honderd meter zuid/oostelijk daarvan bevindt zich het Haarler grafveld. In dit grootste urnenveld van Twente, dat in 1917 door dr. Holwerda is onderzocht, werden meer dan 300 begravingen gevonden. Een klein gedeelte van dit grote grafveld is gerestaureerd. Het is helaas niet toegankelijk. Zowel het Haarler- als het Vasser grafveld zijn overigens schenkingen van G.J. van Heek jr., aan respectievelijk de Oudheidkamer Twente en het Overijssels landschap. Het is aan deze G.J. van Heek jr. te danken dat deze grafvelden voor het nageslacht bewaard zijn gebleven.

rook van Oldenzaal niet geweten hebben. Daar is namelijk bij toeval de huidige begraafplaats aangelegd op een prehistorisch grafveld. Regelmatig kwamen er tijdens het delven van een graf urnen tevoorschijn die dan trouw bewaard werden door de doodgraver. De provinciale archeoloog van Overijssel heeft daarover in het verleden nog wel eens een keer contact gehad met de toenmalige doodgraver en een aantal urnen gezien en meegenomen. Bijzonder is echter wel dat dit prehistorische grafveld dus ook nu nog steeds in gebruik is.

Twente is rijk aan bodemvondsten. En soms komt er bij toeval iets bijzonders tevoorschijn. Zo werd in 1992 tijdens bouwwerkzaamheden in Saasveld een grafveld gevonden uit 200 jaar na Christus. Dit grafveld bestond uit een groot aantal brandgraven, met vierkante greppel structuren. Crematiegraven dus. De laatste ontdekking van een grafveld was in Broek Noord, een nieuwbouwwijk ten noorden van Hengelo. Tijdens een grootschalig onderzoek in 2018 werden daar niet alleen een flink aantal huisplattegronden gevonden uit de IJzertijd en Romeinse tijd, maar ook het bijbehorende grafveld. De datering hiervan wordt geschat op 300 jaar voor tot 200 jaar na Christus.

Het cremeren van de doden heeft meer dan 2000 jaar standgehouden. En ondanks het feit dat Karel de Grote in 785 na Christus tijdens het concilie van Paderborn het verbranden van doden verbood, is het cremeren pas geëindigd in de late Middeleeuwen. Christenen werden toen al lang niet meer gecremeerd maar begraven op een kerkhof, in gewijde grond.

Collectie Oudheidkamer Twente

De collectie van de Oudheidkamer Twente bevat meer dan 360 urnen en bijpotjes uit verschillende grafvelden. Een van de mooiste vondsten uit een grafveld is bij ons bekend onder het nummer OKT 35. Het is een klein bijpotje uit de Late Bronstijd (1100-800 v.Chr) dat gevonden is op het grafveld De Aust bij De Lutte. Bijpotjes werden vaak in de urn geplaatst. Naast een V vormige versiering bezit dit bijpotje een ingekrast paardenmotief. Evenals het grootste gedeelte van onze collectie wordt dit potje veilig bewaard in het Ad Verlinde Archeologisch depot in Deventer

Literatuur

- *Uitvaartinformatie.nl*
- *Kees de Rooij: Westerheem no 5. Een zeldzame La Tène-armband uit Saasveld in Twente*
- *Roy van Beek: Reliëf in tijd en ruimte. Interdisciplinair onderzoek naar bewoning en landschap van Oost Nederland tussen vroege prehistorie en middeleeuwen.*

Urn van het type Hallstatt B uit het Vasser Grafveld. Vervaardigd in de IJzertijd, zo'n 800 tot 500 jaar voor Christus (Urn OKT 87).

Mr. R.E. Hattink (1842-1909)

Grondlegger van de Twentse geschiedbeoefening

Jan Hinke en Geert Bekkering

Reinier Elias Hattink groeide op als domineeszoon in Tubbergen. Na studies in Utrecht en Leiden vervulde hij hoge functies bij de arrondissementsrechtbank in Almelo en later bij De Nederlandsche Bank aldaar. Hij doet zijn werk met grote toewijding en precisie, maar zijn passie ligt bij de streekgeschiedenis. Vanaf 1874 tot zijn dood in 1909 ontsluit hij belangrijke archiefstukken en schrijft hij talloze artikelen in diverse bladen en kranten. Jarenlang is hij voorzitter van de Vereniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis (VORG). Met name over Tubbergen en over Almelo publiceert hij veel, maar ook daar lijkt hij te zijn vergeten: een straatnaam kon er niet af. En dat terwijl hij qua werkkracht, eruditie en wetenschappelijke benadering binnen de Twentse geschiedbeoefening door weinigen geëvenaard wordt, laat staan overtroffen.

Van Godgeleerdheid naar Rechten

In het overwegend katholieke Tubbergen hoort het gezin van de hervormde dominee Hattink wel bij de bovenlaag, maar op een aparte manier. Reinier Elias (geboren op 20 maart 1842) is op de dorpsschool, een openbare staatsschool, be-slist een van de slimsten, net als de twee jaar jongere Herman Schaepman, het zoontje van de katholieke burgemeester. Ze zullen samen gespeeld hebben en dezelfde interesses hebben gedeeld, maar hun wegen lopen na de lagere school uiteen. Herman gaat via het pro-gymnasium te Oldenzaal naar het kleinseminarie in Culemborg. Reinier gaat naar de Latijnse school in Ootmarsum en in 1859 naar het Atheneum te Deventer als student in de Godgeleerdheid. Na enkele jaren Utrecht verwerft hij op 25 april 1864 in Leiden de graad van kandidaat in deze wetenschap. Steeds meer bekruipt hem echter het gevoel dat hij ongeschikt is als 'leraar'. Ook

zijn geloof raakt aan het wankelen. Dat doet hem na zeven jaar studie in de Godgeleerdheid besluiten het roer om te gooien en Rechten te gaan studeren. Daarbij zal ook meegespeeld hebben dat zijn beste vrienden juristen zijn, onder wie de Deventenaar J.I. van Doorninck, die hij later zal opvolgen als voorzitter van de VORG. Hattink en Van Doorninck gelden zelfs als de oprichters (in 1864) van het oudste studentenblad van Nederland, Vox Studiosorum. In twee jaar tijd rondt Reinier Elias vervolgens een volledige studie Rechten af. In januari 1868 haalt hij in Leiden zijn graad van Doctor in het Romeins en Hedendaagsch Recht, door in het openbaar zijn stellingen te verdedigen. Alleen de zeer intelligenten kunnen promoveren op een reeks stellingen waaraan géén proefschrift ten grondslag ligt. Met dit getuig-schrift kost het hem weinig moeite een aanstelling te krijgen als advocaat en procureur bij de arrondissementsrechtbank in Almelo. We schrijven april 1869 als hij daar begint. Hattink is dan 27 jaar.

Advocaat en streekhistoricus

In 1872 trouwt hij met Maria Jansen uit Rijssen. Tussen 1874 en 1878 krijgen zij drie kinderen. Ondertussen groeit zijn naam als jurist en evenredig zijn praktijk als advocaat. Desondanks en zonder aan zijn andere plichten tekort te doen, vindt hij ook nog tijd om invulling te geven aan wat toch wel zijn grootste liefde is: het historisch onderzoek. In deze periode ontstaan zijn eerste publicaties op streekhistorisch gebied. Te beginnen in 1874 met *Bijdrage tot de*

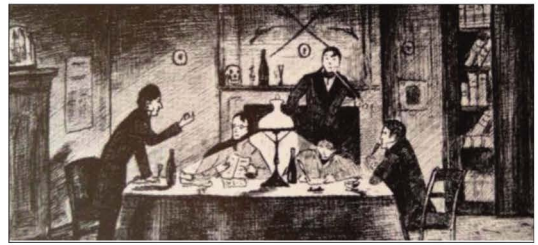
Hervormde kerk en pastorie te Tubbergen.

kerkelijke geschiedenis van Tubbergen, (*Verslagen en Mededeelingen van de VORG*, 9, blz. 53-130); *Inkomsten der St. Pieterskerk te Utrecht uit goederen behorende tot den Hof te Espelo*, (1878. VMORG, 11e stuk, blz. 1-41); *Albergensia. Stukken betreffende het Klooster Albergen. [naar het handschrift van Johannes van Lochem]*. (1878. *Werken VORG* 11. 433p.). En het belangrijke *Register op het oud-archief van Ootmarsum. Eerste stuk*. (1878 *Werken VORG* 12. 80p.). De historie van zijn geboorteplaats Tubbergen heeft hem altijd na aan het hart gelegen. Aanvullingen op zijn 'Bijdrage' van 1874 verschijnen in 1890 in de 'Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel' onder de titel: *Tubbergensia*, (dl. 10, blz. 338-355). Ook zijn publicatie: *Het misknoon in Twenthe*, verschenen in dezelfde aflevering van de 'B.G.O.' gaat voor een groot deel over Tubbergen (1890, dl. 10, blz. 169-283).

Zijn vroegere studiegenoot Van Doorninck had inmiddels zijn advocatenpraktijk te Deventer opgeheven om na de dood van zijn oom in 1869 deze als archivarius van Overijssel op te volgen. Via hem had Hattink een ideale ingang tot het provinciaal archief. In 1875 was hij blijkbaar al zo bekend dat de inmiddels bejaarde pastoor Johannes Geerdink (1803-1879), die andere pionier van de Twentse geschiedbeoefening, met hem in correspondentie treedt naar aanleiding van een bijzondere vondst op de Hunenborg in Volthe. Hattink's netwerk breidt zich snel uit. Hij was al goed bekend in het selecte wereldje van de in 1858 opgerichte, vooral uit West-Overijsselaars bestaande Vereniging Overijsselsch Regt & Geschiedenis. In 1882 wordt hij ook bestuurslid van de VORG en na het vroegtijdig overlijden van zijn studievriend J.I. van Doorninck in 1892 zelfs voorzitter. Hij zal dit blijven tot kort voor zijn eigen overlijden in 1909. Tegelijkertijd is hij bestuurslid van de Vereniging tot onderzoek van Taal en Volksleven in het Oosten van Nederland. Hij publiceert ook in haar tijdschrift, de *Driemaandelijksche Bladen*, vooral in zijn latere jaren, o.a. over het dialect van Tubbergen.

Perfectionistisch en kritisch

Tien jaar na het *Register op het oud-archief van Ootmarsum* verschijnt van zijn hand een andere

Redactievergadering van het studentenblad *Vox Studiosorum* met Hattink en Van Doorninck. Onduidelijk is, wie wie is.

belangrijke bronnenuitgave: *Acta visitationis dioecesis Daventriensis, ab Aegidio de Monte factae 1571*. (1888. *Werken VORG* 17. XXVIII, 232 p.). Dit betreft het verslag dat de eerste bisschop van Deventer in 1571 maakte na zijn rondtocht langs alle parochies van zijn diocesis, dat achteraf maar heel kort zou bestaan. Het is een zeer belangrijke bron betreffende de stand van zaken van het kerkelijk leven in Overijssel in de Reformatietijd. Hattink transcribeerde dit verslag met uiterste precisie.

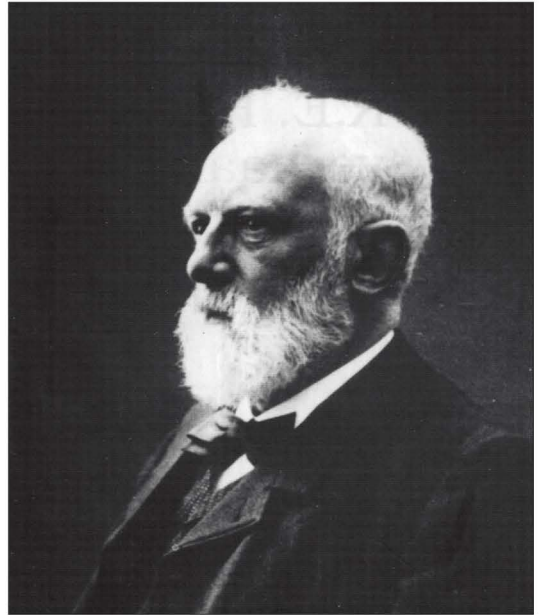
Diezelfde precisie, gecombineerd met zijn kenmerkende gedrevenheid, kon voor anderen wel eens pijnlijke gevolgen hebben. Dat ondervonden de samenstellers van de *Gids van Enschede en omgeving*, o.a. de jonge J.J. van Deirse. Deze *Gids* was, vergezeld van veel historische opmerkingen, in 1889 uitgebracht voor een algemeen, geïnteresseerd publiek. Hattink wees enkele blunders aan (Joan Derk van der Capellen tot den Pol was geen drost van Twente) en strooide ook verder zout in de wonden met het signaleren van diverse hiaten. Het was des te pijnlijker omdat zijn kritiek, onder de titel 'Een vertrouwbare Gids?', verscheen in de vorm van een artikel dat de gehele voorpagina vulde van de *Tubantia* van 19 februari 1890. De correcties die hij voorstelt voor een 2e druk, hebben medeauteur dr. A. Benthem waarschijnlijk mede geprikkeld tot het schrijven van het boek dat hij in 1895 publiceerde over de geschiedenis van Enschede en waarin hij die correcties uiteraard had opgenomen.

Vrijzinnig liberaal

Alsof hij nog niet voldoende om handen had, begaf Hattink zich ook nog in de politiek. En aanvankelijk niet zonder succes. Dezelfde capaciteiten die hem tot een gloedvol pleitend

advocaat maakten, kwamen hem ook van pas in zijn politieke optreden. “Zijn verbazend sterk geheugen, zijn welsprekendheid, zijn krachtig stemgeluid en zijn onstuimige geest maakten hem tot een meeslepend debater, die in de dagen van zijn volle kracht, politieke vergaderingen volkomen wist te beheersen” 1). Het was tijdens de hoogtijdagen van de Liberale Unie, dat hij zich als vrijzinnig liberaal nogal opvallend binnen de kiesverenigingen en comités van de Vrijzinnige Provinciale Kiezersbond in Overijssel bewoog. Ook daar hield hij niet van half werk en onnauwkeurigheid. Zo komen we hem bij voorbeeld typerend tegen, wanneer hij zich per brief van 12 juni 1894 beklagt over een onjuist verslag van een vergadering van diezelfde Vrijzinnige Provinciale Kiezersbond.

De theologiestudent van weleer had zich inmiddels tot vrijdenker ontwikkeld, die van confessionele politiek weinig moest hebben. Dat ondervonden de paters karmelieten van Zenderen. Hattink verbaasde zich erover, dat de paters (bij de verkiezingen van 1897, nog volgens het censuskiesrecht) opgevoerd waren als 'loonkiezers' (zij die een jaarlijks salaris genoten). Ten onrechte, meende de liberale

Hattink als agent van De Nederlandsche Bank. Foto DNB.

jurist, die de gemeente Borne op 10 april 1897 verzocht om de paters van de lijst te schrappen. De karmelieten waren zijns inziens bedelbroeders. Hoe konden zij met het oog op de gelofte

Uiterst rechts het pand van De Nederlandsche Bank aan de Wierdensestraat.

van armoede loon ontvangen? In hoger beroep won Hattink in deze kwestie. De paters verloren dan ook hun (census)stemrecht 2). Maar de eigenschappen die hem bij zijn juridisch en historisch werk van pas kwamen, keerden zich in de politiek tegen hem. Zijn levensmotto, o.a. vervat in zijn ex libris, 'recte et honeste' (recht door zee en eerlijk) dreef hij wel eens al te zeer door. "Steeds scherp zijn standpunt afbakenend, wist hij niet te geven en te nemen, zodat hij ten slotte vele van zijn politieke vrienden van zich vervreemde. De onomwonden en meermalen onnodig scherpe wijze, waarop hij zijn mening placht uit te spreken, waren oorzaak, dat hij door velen niet werd begrepen en verkeerd beoordeeld werd" 3). Compromissen sluiten lag niet in zijn aard, zodat hij moeite had met het echte politieke handwerk. Nadat hij lang onder de liberalen in Twente een grote invloed had gehad, verflauwde zijn belangstelling. Waarschijnlijk speelde daarbij ook een rol dat zich binnen de Liberale Unie vanaf het midden van de jaren '90 steeds meer verdeeldheid openbaarde. Zijn verhouding tot religie was ambivalent. Enerzijds bleef hij geïnteresseerd op theologisch en kerkhistorisch gebied, anderzijds kon hij zijn ergernis niet altijd bedwingen. Bij de volkstelling van 1899 vulde hij in een recalcitrante bui bij de rubriek 'belijdenis' in: 'noch gedoopt, noch besneden, noch christen, noch jood'4).

Bankagent

In 1895 doet zich voor de jurist Hattink de gelegenheid voor om agent van De Nederlandse Bank in Almelo te worden. Daarvóór was hij er al rechtsgeleerd adviseur. Hattink, dan 53 jaar oud, grijpt de mogelijkheid graag aan. Het geeft hem de gelegenheid nog meer tijd aan geschiedkundig onderzoek te wijden. Zijn voorliefde gaat uit naar het oude recht van Twente. Zijn kennis van het oud-vaderlands- en het canoniek recht maakt hem er ook bij uitstek geschikt voor. Zijn grootste ontdekking is het handschrift van de Oldenzaalse jurist en onder meer burgemeester van Ootmarsum, mr. Melchior Winhoff (ca. 1500-1585). Deze was de eerste die de bepalingen van de verschillende landbrieven, door de bisschoppen van Utrecht aan de ingezetenen van Overijssel verleend, tot

Ex-libris van R.E. Hattink

een logisch sluitend geheel heeft trachten te verenigen. Hattink gaf het in 1898 bij de VORG uit onder de titel: *Lantrecht der Thwenthe declareert*. (Werken VORG, 18. 117 p.). In 1968 is daarvan nog een heruitgave verschenen, bezorgd door mr. G.J. ter Kuile jr. Het geldt als Hattink's belangrijkste publicatie.

Vooral Tubbergen, Almelo en Rijssen

Aanvankelijk is Hattink vooral bezorger van bronnenuitgaven. Daarnaast begaf hij zich ook op het pad van de geschiedschrijving. Voor een aantal van zijn bekendere werken liet hij zich qua vorm en stijl inspireren door ds. Jacobus Craandijk, die vooral bekend is geworden door de beschrijvingen van zijn wandelingen door Nederland. Op een soortgelijke wijze vertelt Hattink in het tijdschrift 'Eigen Haard' over zijn 'wandeling' door de gemeente Tubbergen in: *Om en in Tubbergen, 1900*, met veel aandacht voor de historie van Tubbergen. Juist daar waar Craandijk te Almelo uitrustte om vervolgens richting Vriezenveen te gaan wandelen, startte Hattink zijn verhaal "Om en in Tubbergen". Zelf was hij erg ingenomen met zijn verhandeling over: *De Heerlijkheid Almelo 1236-1420*. (1900. VMORG, 21. p. 1-53). Grote zorg besteedde hij eveneens aan een bijdrage in het boekje: *In en om Almelo, 1903*. 58p., waarin hij Almelo's verleden behandelt. Met de opbrengst hiervan zou het Almeloze ziekenhuis gesteund worden. Hij was erg teleurgesteld dat het boekje en

daarmee ook het initiatief nauwelijks weerklank vonden bij het Almeloze publiek.

In de Rijssensche Courant plaatste hij een artikelenreeks, getiteld: *Uit Rijssen's verleden*. 1901. Deze belangrijke studie is echter altijd wat verscholen gebleven. Dat gold voor meer van zijn artikelen. Dat hij over bijna alle plaatsen in Twente heeft gepubliceerd, is maar bij weinigen bekend 5).

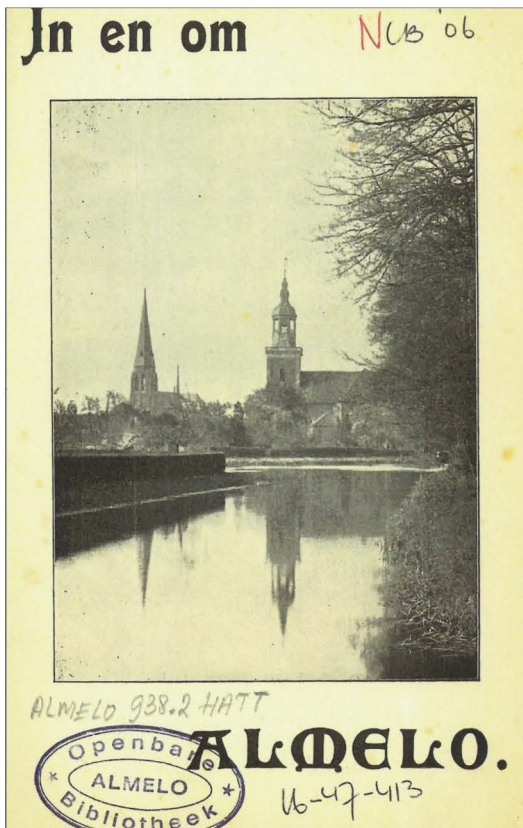
Daarnaast heeft mr. R.E. Hattink zich ook steeds bezig gehouden met genealogisch onderzoek. Ook hier is hij een pionier, op wie later velen hebben voortgebouwd. In die zin kun je hem ook zeker wel de stamvader van de Twentse afdeling van de Genealogische Vereniging noemen. Uiteraard verschijnt er een genealogische publicatie over zijn eigen familie *Hatting/Hattink*. Ook met de andere door hem

C.H. Stork op de dag van diens veertigjarig doctoraat in de beide rechten. Andere families die hij genealogisch in kaart bracht, zijn: *Ledeboer, Von Bönninghausen, Eschede, Cramer, Putman, Dijkers, Engberts, Van Laer, Palthe en Ter Horst te Rijssen*. Hij is ook verantwoordelijk voor de serie *Overijsselsche Geslachtkundige Varia* waarin o.a. de geslachten *Janssen, Staverman, Gooszen en Kruys* worden beschreven. Verder deed hij nog onderzoek naar *'De familie Grubbe en het huis Herinckhave'*.

Erudiet en elitair

Helaas is het nooit gekomen tot een bundeling van zijn vele artikelen en studies in een 'Verzameld werk' of iets soortgelijks. Mede daardoor heeft hij nooit een groot publiek bereikt. Maar er speelde meer mee. Zijn artikelen waren vaak net iets te wetenschappelijk. Zijn schrijfstijl was niet bepaald vloeiend: lange, vaak gekunstelde zinnen, onderbroken door veel bijzinnen, wetenschappelijke termen die als bekend verondersteld werden, enz. Ook leefde hij in een tijd waarin geschiedbeoefening nog te zeer een elitaire aangelegenheid was.

Overigens deed Hattink zelf ook niet echt moeite om dat grotere publiek te bereiken. Wat had hij als heer van stand te zoeken buiten het vertroude wereldje van zijn VORG-vrienden, waarbinnen hij zich als een vis in het water voelde. Nemen we als voorbeeld de 73e vergadering van de VORG op 5 juni 1894 te Kampen. Deze heeft één van de leden geïnspireerd tot het maken van een dichtwerk in het Latijn, getiteld: *Carmen de Academia Transisalana* (Lied op de Overijsselsche Vereniging). Hattink heeft dit Latijnse lied vertaald en in 'O.R. & G.' meldt hij daarover o.a.: *"Of het onder de Virorum obscurorum poëmata [verwijzing naar de 'Epistolae Obscurorum Virorum' (hekelbrieven) tegen de Deventer kapittelschooldocent Ortuinus Gratius (16e eeuw) eene waardige plaats verdient, laat ik in 't midden; ik heb getracht er eene vertaling van te maken, om een en ander te doen strekken tot een aandenken voor sommige leden, die of de vergadering in het Kamper stadhuis of den maaltijd in den plaisanten Hof der Nederlanden (Hotel Breijinck) hebben bijgewoond of den tocht naar Urk per Minister Havelaar meegemaakt."*

Uitgave In en Om Almelo.

uitgezochte en beschreven geslachten heeft hij een bepaalde binding. Zo is de publicatie van het geslacht Stork door Hattink aangeboden aan mr.

Wat ik, gevolg gevende aan het verzoek van den uitgever van dit werkje, daarvoor „uit Almelo's verleden” opteekende, maakt geen aanspraak op volledigheid, wel op betrouwbaarheid.

Eene geschiedenis van Almelo te schrijven, acht ik vooralsnog niet mogelijk; daarvoor zouden meerdere bronnen, dan de tot nog toe bekende, moeten worden geraadpleegd.

Voor een paar jaren gaf ik een van vele documenten voorzien opstel: „de Heerlijkheid Almelo 1236—1420” in de werken van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis, waarin later ook het „Stadregt van Almelo” is uitgekomen; daaraan ontleende ik nu wat mij te pas kwam.

Tot dezen arbeid was ik in staat gesteld door de welwillendheid van wijlen den heer A. F. Graaf van Rechteren Limpurg, die mij uit het rijke archief van het Huis Almelo vele charters toevertrouwde; voor dit werkje heb ik niet te vergeefs een beroep gedaan op den tegenwoordigen eigenaar van het archief, Mr. A. F. L. graaf van Rechteren Limpurg, wien ik voor het daaruit ter leen verstrekken van een paar stukken dank zeg.

Ik kon nu door eigen lezing van den brief van 16 Augustus 1591 vaststellen, dat Nijhoff in zijn regest van dien brief ten onrechte het huis „Werselo” als ingenomen vermeldt: ik twijfelde al lang, daar ik geen huis Weerselo kende, of het niet Weemselo of misschien Saterslo was; 't is: Weemsele (blz. 19).

Bij de wandelingen „door Almelo heen” heb ik van de deskundige voorlichting van den heer Reuvecamp, die den plattegrond der Stad en de wandelkaart door het meest bezochte gedeelte van het Ambt teekende, gaarne gebruik gemaakt.

Mocht nu „In en om Almelo” eene goede bate voor het Ziekenhuis afwerpen, dan is mijn arbeid geen vergeefsche geweest.

ALMELO 1 Juni 1903.

Mr. R. E. HATTINK.

Voorwoord bij In en Om Almelo.

Zijn eruditie en studentikoze kameraadschappelijkheid blijkt zo mogelijk nog meer uit zijn 'Neugebreef' van 1893 (zie het krantenbericht op pagina 16, in het bijzonder de rechter kolom).

Laatste jaren

Een langdurige kwaal bindt hem steeds vaker aan huis. Daardoor vereenzaamt hij ook enigszins. Een uitgebreide correspondentie houdt hem op de been. Dat stelt hem in staat

UIT HET OUDE HOEKJE.6 mei
Ne Neugebreef. 1916

Tal van Almeloërs en heel wat personen in Twente zullen zich wijlen den heer Mr. R. E. Hattink nog herinneren, die geboren te Tubbergen den 20 Maart 1842, stierf te Almelo 23 Januari 1909.

't Is hier de plaats niet, en wij achten ons daartoe ook niet bevoegd, de verdiensten in 't licht te stellen, die Mr. H. zich als rechtsgeleerde, historikus en in andere betrekkingen verworven heeft. Alleen merken wij op, dat hij in kennis der geschiedenis van Twente tot dusverre nog door niemand is geëvenaard, laat staan overtroffen. Bovendien maken wij de woorden door den heer Mr. J. Nanninga Uitterdijk, bij het afsterven van Mr. H. in de Versl. en Meded. der Ver voor Ov. R. en Gesch. geuit, geheel tot onze, als hij schrijft: „Hij was steeds bereid het opkomend geslacht, dat zijne hulp en voorlichting inriep, bij te staan en de lust voor de historische studiën aan te moedigen. Persoonlijk hebben wij dit ondervonden en wij maken hier gaarne van de gelegenheid gebruik aan de nagedachtenis van den eminenten historikus den tol onzer diepgevoelde dankbaarheid te brengen.

Ten jare 1893 vierde Mr. Hattink zijn

zilveren Promotie feest. Geheel historikus, maakte hij ook van deze gelegenheid gebruik aan zijne talrijke vrienden en kennissen een uitnodigingschrijven te zenden, dat door uiterlijk en vorm — gedrukt op oud-Hollandsch papier in Gothisch lettertype — ons op eens van 't eind der 19e tot het begin der 16e eeuw verplaatst. De brief is van den volgende inhoud:

„Ick Reinier Elias Hattink J. U. D. eyn thoghelatener Voersprake en de Taelman bi den E. Gherichte van Almeloë einde van wegghen Cor. Mat. eyn verwalter Richter desselven Gherichtes, laete Ju weten, vermits dessen apenen lade breve, dat ghi van minentwegghen verbadet wort up Sunnendach Septuagesima ne gestcomende ter verspertijt omtrent to V $\frac{1}{2}$ uhren in to ridene in mine husinge, als ze gheleghen is in den wigbolde der stadt van Almeloë, an den weghe uith Sallant doer de herscap van Almeloë hent in der Twenth en de mit mi to spisene in de to dreckene, wie van oldes geboeric.

Ghegeven in jaer unsz heren dusent achte hundert dreeëndetnegentic up sunte agneten dach, der hilghen juncferen, den XXI ten Januarrii, Stilo novo.“

De aflevering van 6 mei 1916 van de krantenrubriek 'Uit het oude hoekje'.

zich toch steeds weer te verdiepen in nieuw streekonderzoek. Meer dan ooit kwam hem nu van pas zijn uitgebreide en keurig geordende bibliotheek, waar ook allerlei handschriftelijke stukken deel van uitmaakten.

De dood van zijn echtgenote in april 1907 is voor hem een zware slag. In augustus 1907 schrijft hij: *„Om de waarheid te zeggen, de werklust voor wat anders dan het allernoodzakelijkste, is nog niet teruggekeerd. Het verlies mijner vrouw heeft mijn werkkracht verlamd.“* Zelf overlijdt hij twee jaar later. Op 66-jarige leeftijd.

Mr. R.E. Hattink ligt begraven op de gemeentelijke begraafplaats aan de Willem de Clerqstraat te Almelo. Zijn (achter)kleinkinderen hebben recent gezorgd voor het herstellen van zijn graf. Tastbare herinneringen aan mr. R.E. Hattink bevinden zich heden ten dage noch in zijn geboorteplaats Tubbergen noch in zijn woonplaats Almelo. Terwijl zijn plaatsgenoot en 'jeugdvriend' Herman Schaepman een meer dan levensgroot standbeeld heeft, verwijst de Ds. Hattinkstraat in Tubbergen enkel naar zijn vader, de predikant. Het zou met name Tubbergen en Almelo sieren om hun in de vergetelheid

geraakte zoon alsnog de eer te doen toekomen die hij verdient voor zijn belangrijke bijdragen aan de kennis van stad en streek.

Met dank aan Martin Paus.

Noten

1. Paus, M.H.J. (2002) *De Hattinks en Tubbergen: Ds. R. Hattink herdacht, Mr. R.E. Hattink verhaalt*. p. 76 (Naar een artikel in de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, januari 1909)
2. Jacobs, Antoine (2017) *Kroniek van de Karmel in Nederland 1840-1970*. p. 37.
3. Paus, M.H.J. (2002) *De Hattinks en Tubbergen*. *Ibidem*.
4. Persyn, Jules (1912) *Dr. Schaepman. Deel 1*. p. 31.
5. Voor een overzicht van al zijn publicaties, zie Paus, M.H.J. (2002) *De Hattinks en Tubbergen*, p. 107 – 112.

Bommenberend in de tang van Justus Nipetang

Een hekelstuk in het Nedersaksisch van de 17e eeuw

Willem Bulter

De vrede van Münster (1648) was nog maar zeventien jaar oud, toen Christoph Bernhard von Galen, de prins-bisschop van Münster, beter bekend als Bommenberend, het oosten van ons land binnenviel. Dat ging niet bepaald zachtzinnig. Zo gingen in Losser de kerk en circa veertig huizen in vlammen op.[1] Zeven jaar later, in het rampjaar 1672, deed hij een nieuwe inval. Met een leger huurlingen brandschatte hij het oosten opnieuw. Maar in militair opzicht speelde hij uiteindelijk niets klaar. Hij wist Bourtange en Groningen niet te veroveren en kreeg de vroegere bezittingen van het bisdom Münster, die hij claimde, niet terug.

Een bommen gooiende bisschop die al zijn militaire avonturen ziet mislukken: dat was voer voor de cartoonisten en pamflettisten van zijn tijd.[2] Er zijn dan ook heel wat hekeldichten over hem verschenen, vooral in het calvinistische westen van ons land. Maar, verrassing, ook in de streek die het meest onder de bisschop had geleden, het oostelijk grensgebied, verscheen in 1672 een hekelig geschrift, en nog wel in het eigen 'Westfaalse' dialect: t'Samenspraak ofte Westphaelsche to hoope kallinge manges den swarten Meyster onde sinen Knecht. Je zou het een 'hekelstuk' kunnen noemen, omdat de twee acteurs hun t'Samenspraak ook op een toneel zouden kunnen uitspreken. Er staan enkele summiere regieaanwijzingen in de tekst, zoals: Hier trappet hi (= de bisschop) siin Mutse (= mijter) met futen. De t'Samenspraak is een van de oudste geschriften in het Nedersaksisch uit deze contreien.

De schrijver van het stuk is onbekend. Hij verschuilt zich achter het Latijns-Nedersaksische pseudoniem Justus Nipetang. Drentenaar Chris Canter vertaalde de tekst in het Engels (Dialogue between the black Master and his Servant) en de Twentse Taalbank publiceerde deze onlangs op haar website[3].

De t'Samenspraak is een dialoog van 741 versregels waarin de Duivel en Bommenberend met elkaar 'kallen' en treuren over het rampzalige verloop van de veldtochten van de bisschop. Voor meer inhoud verwijs ik u door naar de prachtige vertaling van Canter, die de tekst ook van een inleiding en aantekeningen voorzagt.

De hoesstie van de schrijver

Het eerste wat we willen weten is: waar komt de schrijver vandaan? Op die vraag hebben de taalkundigen Hermann Niebaum en Siemon Reker[4] zich de tanden al stukgebeten. De tekst blijkt een vernuftig hybride construct van een drietal talen in hun vroegere, 17e-eeuwse gedaante: het Westfaals, het Nederlands en het Hoogduits, met het Westfaals als de leidende sproake. Ergens in dit Westfaalse taalgebied

moet cryptograaf Nipetang dus zijn hoesstie hebben gehad. Maar wat verstaat de schrijver zelf onder het begrip 'Westphaelsch', dat hij in zijn titel opvoert?

Zoals Canter, Niebaum en Reker al constateren, mikt de schrijver met dit hekeldicht op een publiek aan beide kanten van de grens: anders had hij dit 'euregionale' palet van talen niet gekozen. Hij wil én de Münsterlandse onderdanen van de prins-bisschop een spiegel voorhouden én de (Oost-)Nederlanders amuseren. Door het idioom van zijn tekst te kwalificeren als 'Westphaelsch' geeft Nipetang te

Verspreiding van het Westfaals.

kennen dat er in zijn tijd sprake was van een vrij homogeen taalgebruik links en rechts van de grens, ja misschien wel van een eenheidstaal, en dat het culturele centrum daarvan in Westfalen lag.

De Westfaalse expansie

Heeroma, de taalkundige die in 1953 de theorie van de Westfaalse expansie[5] lanceerde, zou maar wat blij geweest zijn met deze vroege observatie van Nipetang, want die strookt precies met de essentie van zijn theorie, namelijk dat er in de late middeleeuwen, zo tussen 1200 en 1600, sprake was van een sterke Westfaalse invloed op de dialecten in het oosten van ons land. Werd Heeroma's theorie aanvankelijk met enige scepsis ontvangen, vooral wegens een gebrek aan bewijs – al die Westfalen die hier kwamen lieten amper schriftelijke sporen achter, evenmin als de autochtonen overigens –, inmiddels is er meer bewijs verzameld, ook uit andere disciplines dan de taalkunde, en zijn vooraanstaande taalkundigen uit deze regio zoals Ludger Kremer[6] en Harrie Scholtmeijer[7] helemaal om. Zij achten Heeroma's theorie bewezen, in tegenstelling tot Henk Bloemhoff[8] die in een artikel over de Westfaalse breking zich niet wil uitspreken over de vraag of die gebroken tweeklanken – zoals in het Esmarker vûëgel (vogel) en het Vriezenveense njave (neef) – al dan niet uit Westfalen stammen. Bloemhoff denkt dat ze net zo goed het resultaat kunnen zijn van een 'autochtone' ontwikkeling. Hij is dus nog scepticus.

Verspreidingsgebied van het woord 'brömmel'.

Beleg Groningen door Bommenberend.

De Duitse taalkundige Foerste[9] die in 1941/42 als eerste een onderzoek aan de t'Samenspraak wijdde, meent dat de tekst geschreven is door iemand uit 'Nord- und Südholland', een ontwikkelde Nederlandse 'Mijnheer' die neerkijkt op de Westfaalse 'knoeten'. Niebaum en Reker daarentegen denken dat Nipetang afkomstig is uit het oosten van Nederland. Zonder kennis van een Oostnederlands dialect zou hij niet in staat zijn geweest zijn schrift zo te 'ver-Westfaalsen'.

Een van die 'Westfaliseringen' is het gebruik van het voegwoord on(de), dat een compromis lijkt tussen het Nederlandse en(de) en het Hoogduitse un(de). Eerst dacht ik dat Nipetang deze tussenvorm 'geconstrueerd' had, totdat ik op een kaartje van de Nordhornse taalkundige Arnold Rakers[10] stuitte waaruit blijkt dat on in het Duitse grensgebied tegenover Twente en de Achterhoek de normale vorm is voor dit voegwoord. Dat is verrassend. Nipetang Westfaliseert dus wel, maar hij heeft deze on-variant niet zomaar achter zijn schrijftafel verzonnen: hij moet hem hebben gehoord.

Is de hoesstie Enschede?

Midden in hun artikel wagen Niebaum en Rekers zich aan een vrij precieze lokalisering van de woonplaats van Nipetang (die ze in hun slotconclusie terugnemen):

Afgaande op hedendaagse dialectkenmerken als de meervoudsuitgangen van het werkwoord en de vocaalverandering bij de verkleinwoordvorming, lijkt de omgeving van Enschede een aannemelijke herkomstplaats van de ons onbekende auteur.

Enschedese dialectsprekers zeggen inderdaad wiej goat, ieleu goat en zee goat, alle drie met een -t aan het eind, en een kleine mop is hier een möpke (koekje), maar deze grammaticale verschijnselen zijn allesbehalve uniek voor Enschede. Je kunt het zoekgebied in Twente wél inperken door de isoglosse van nich/neet[11] erbij te betrekken. Die splitst Twente in twee helften: ten oosten van de lijn Buurse-Langeveen zegt men nich en ten westen ervan neet. Nu, in de t'Samenspraak gebruikt de schrijver de Duitse variant nig(t). Kunnen we hieruit de conclusie trekken dat de auteur afkomstig is uit Oost-Twente? Nee, ook die conclusie zou voorbarig zijn. Misschien lag deze isoglosse 350 jaar geleden meer westelijk en zei men toen in heel Twente nig(t), en ten tweede kan deze schrijver, die selectief winkelt in een drietal talen, hier bewust voor een Duitse variant gekozen hebben die niet strookt met het taalgebruik van zijn hoesstie. In de tekst heeft hij zich ook een keer 'vergist': dan schrijft hij niet.

Een snellere manier om de geboorte grond van de schrijver te ontdekken is wellicht het uitsluiten van gebieden. Zo viel mij op dat in de t'Samenspraak geen Westfaalse brekingsverschijnselen voorkomen. Daarmee valt al zo'n beetje heel Westfalen af. Alleen in een strook langs de grens (Westmünsterland, Grafschaft Bentheim) ontbreken ze. Impliciet hebben Niebaum en Rekers de dialecten van Osnabrück en Groningen, hún hoessties, ook al uitgesloten, want ze reppen er niet over. Toch denk ik dat

Bommenberend.

ook de methode van 'uitsluiten' ons niet bij de hoesstie van de schrijver brengt, want er blijft domweg nog te veel gebied over. Conclusie: de mime-act van Nipetang is geslaagd. Bommenberend zou hem op grond van zijn taalgebruik niet hebben kunnen traceren en het zwijgen opleggen.

Na dit vooronderzoek kunnen we wel een profiel van de schrijver opstellen. Nipetang is een Oost-Nederlander, goed opgeleid, taalvaardig, bekend met twee varianten van Nedersaksisch: één in Nederland en één in de Duitse grensstreek. Calvinistisch hoeft hij niet per se te zijn, want ook de roomsen leden onder de strooptochten en belegeringen van de bisschop. Mogelijk heeft de plaats waar hij woonachtig was, direct geleden onder de agressie van de bisschop, want dat inspireert tot hekelen.

Wie is Justus Nipetang?

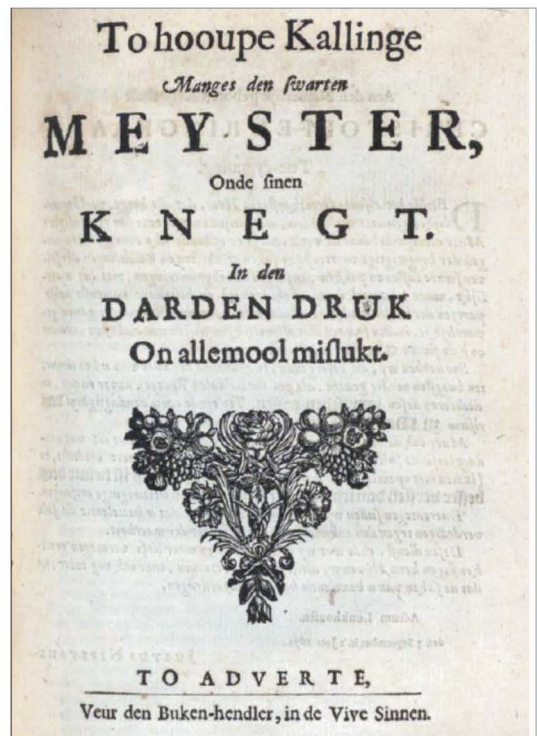
Als we onze zoektocht naar Nipetang systematisch willen aanpakken, kunnen we eerst in de literaire handboeken kijken. Treffen we daarin in de tweede helft van de 17e eeuw een Oost-Nederlander aan? Jawel, de dichter Willem Sluiter[12] (1627-1673), geboren in Neede en later als predikant actief in Eibergen. Hij voldoet aan veel criteria. Zijn persoonlijke leven is door de Münsterse invallen zelfs helemaal op de kop gezet, want tot tweemaal toe, zowel in 1665 als in 1672, is hij naar het westen gevlucht. De calvinistische dominee wilde geen doelwit zijn voor de roomse invallers. Toch is het onwaarschijnlijk dat hij schuilgaat achter Nipetang, want hij schreef voornamelijk vrome verzen in het Nederlands en er is geen enkel pamflet of hekeldicht van hem bekend.

Dan maar googlen. Het pseudoniem 'Justus Nipetang' blijkt in de geschiedenis nog een keer vaker te zijn gebruikt, en wel in 1686 bij een schotschrift met de titel *Haagse post-tyding uijt Parnas*. De inhoud hiervan – corruptie in het Haarlemse gemeentebestuur – is echter op geen enkele manier te relateren aan het hekeldicht op de bisschop van Münster.

We googlen verder en stuiten bij toeval op een ander pamflet uit 1686, getiteld *Groningens water-nood*. Dit gelegenheidsgedicht handelt over de Sint-Maartensvloed, waarin meer dan duizend Groningers verdronken. De geschokte

schrijver blijkt Ludolph Smids[13] (1649-1720) te heten, een ex-Groninger die in 1685 naar Amsterdam is verhuisd.

In Groningen spreekt men een Nedersaksisch dialect, bedenk ik, dus ik zoek voor de zekerheid enige biografische gegevens over de man. Die zijn er tot mijn verrassing in overvloed. In zijn tijd was deze medicus een bekend schrijver en oudheidkundige. Als ik lees dat hij de laatste jaren van zijn Latijnse school in een klooster in Westfalen heeft doorgebracht, roep ik 'Eureka'! Smids voldoet aan alle criteria: goed opgeleid, taalvaardig enzovoort. De belegering van Groningen heeft hij waarschijnlijk zelf meegemaakt, want die viel in de zomer van 1672. Smids was van hetzelfde geloof als de bisschop, maar dat bood hem geen enkele bescherming tegen diens kanonskogels. Smids' literaire werk is veel veelzijdiger dan dat van Sluiter. Zo heeft hij wél een aantal hekel-dichten[14] geschreven, namelijk tegen een tweetal roomse rechtsgeleerden in Groningen die hem zijn overstap (in 1682) naar de protestante kerk kwalijk namen. Ook is hij in zijn Amsterdamse jaren toneelstukken gaan schrijven, waarvan er verscheidene op de planken zijn gebracht. De eenacter t'Samenspraak zou je dan als een jeugdwerk

Hekelschrift Te hoope kallinge.

kunnen beschouwen. Hij was in 1672 een student medicijnen van 23 jaar.

Een fragment uit de 'Westphaelsche te hoope kallinge'. De bisschop van Münster (= de Knegt) vertelt aan de duivel dat hij een enge droom heeft gehad:

Knegt. Ik heb door even / ein dink eseyn / dat looten soo schrekkelik.
 T'was as wen der kweem ein Man veur mi stoon /
 Den hadde sig mine kleider aengedoon.
 On den Man had neenen heuft op siner nakken.
 Siin Heuft stunt oppe daal / manges sinen hakken.
 On dat heuft / dat angesigte / was eeven as het miin.
 Pots klingen / woe verschrak ik van den heslikken schiin.

Vertaling in het Twents (WB)

Knecht Ik heb doarnet wat zeen dat leut mij zoo verschrikkelik.
 't Was asof dr nen kearl veur mij kwam stoan
 Den zich miene kleeer an har doan.
 En den kearl den har gen heuft op zienn nakn.
 Zien heuft stun oonderste boavn tuskn ziene hakn.
 En dat heuft, dat angezicht, leek wal t mien.
 Allemachtig, wat schrok ik van den lillikn schien.

Dat Smids deze genres in zijn latere carrière ook beoefend heeft, maakt zijn auteurschap kansrijker. Daar staat tegenover dat er van hem verder geen werken in het Nedersaksisch of Westfaals bekend zijn.

De smoking gun hebben we dus nog niet gevonden, maar er is al met al veel dat pleit voor Ludolph Smids als de auteur van de t'Samenspraak ofte Westphaelsche to hoope kallinge manges den swarten Meyster onde sinen Knecht. Zijn verblijf in een Westfaals klooster in zijn vormingsjaren is cruciaal in dit pleidooi. Het is jammer dat geen enkele biograaf van Smids heeft genoteerd om welk klooster het ging. Zou het het klooster Frenswegen bij Nordhorn zijn geweest, dat na 1655 een bloeitijd beleefde 'unter der Förderung des Fürstbischofs Christoph Bernhard von Galen'?[15]

Ludolph Smids.

Noten

- 1 Benthem, A. (1920). *Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving*. Tweede druk. Enschede: Van der Loeff. Pag. 121.
- 2 Bij de 300-jarige herdenking van het beleg van Groningen was er in Münster een tentoonstelling over Bommenberend. Zie: Berghaus, P., Kohl, W. e.a. (1972) *Bommen Berend. Das Fürstbistum Münster unter Bischof Christoph Bernhard von Galen. 1650-1678*. Catalogus tentoonstelling in het Landesmuseum Münster 14. Oktober -26. November 1972.
- 3 Als u in het zoekvenster van de Twentse Taalbank *nipetang* invoert, vindt u niet alleen de vertaling van de t'Samenspraak door Chris Canter, maar kunt u ook doorklikken naar een scan van het originele drukwerk uit 1672 op de website van de ULB Münster.
- 4 Niebaum, H. & Reker, S. (2010). *Dichten in dialect voor politieke popagandadoeleinden: over To Hoope Kallinge Manges den Swarten Meyster Onde sinen Knecht (1671/1672)*. In: De Caluwe J. & Van Keymeulen (Red.), Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent (pp. 441-466). Gent: Academia Press
- 5 Heeroma, K. (1953). *De Westfaalse expansie*. Taal en Tongval, 5, 20-26. [Zie website: dbnl.org]
- 6 Kremer, L. (2008). *Geschiedenis van de Nedersaksische taalkunde*. In H. Bloemhof, J. Van der Kooi, H. Niebaum & S. Reker (Red.), Handboek Nedersaksische taal- en letterkunde (p. 37). [Zie pdf op website: dbnl.org]
- 7 Scholtmeijer, H. (2020). *Taal in lagen. Een zeer beknopt overzicht van de taalgeschiedenis van Overijssel*. In: Overijsselse Historische Bijdragen, 135, 39-60.
- 8 Bloemhoff, H. (2010). *Westfaalse breking in het Nedersaksisch van Padhuis en Schoonebeek*. In: De Caluwe J. & Van Keymeulen (Red.), Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent (pp. 57-72). Gent: Academia Press
- 9 Foerste, W. (1941/1942). *Das Niederdeutsche in der politischen Propaganda des 17. und 18. Jahrhunderts*. In: Niederdeutsches Jahrbuch 67/68, 22-78.
- 10 Bezoen, H. (1948). *Taal en volk van Twente*. Assen: Van Gorcum. Pag. 71.
- 11 Idem, p. 200.
- 12 Biografische gegevens over Willem Sluiter vindt u op de website: dbnl.org
- 13 Biografische gegevens over Ludolph Smids vindt u op de website: dbnl.org
- 14 Worp, J.A. (1891). *Ludolph Smids*. In: Groningsche Volksalmanak 1892 (pp. 74-87).
- 15 *Kloster Frenswegen*, zie: de.wikipedia.org

Saksenros verzoent oud en nieuw

Christian Rijnberg

Twentse regionalisten probeerden in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw doelbewust het Saksenros als regionaal symbool uit te dragen. Het Saksische verleden van de streek en de verwantschap met Westfalen werden benadrukt. Zie 't Inschrien 2020-3. Wat zette de regionalisten aan om juist op dit historisch erfgoed in te zetten? Oud en nieuw sluiten elkaar niet uit.

Mechanisering en volksaard, nostalgie en activisme

De regionalisten die gedurende het interbellum bijdroegen aan de verspreiding van het Saksenros als Twents symbool, waren voornamelijk prominente leden van de Oudheidkamer Twente, die in 1905 door onder anderen J.J. van Deinse, J.H. van Heek en G.H. ter Kuile was opgericht. Grotendeels waren de leden van deze vereniging afkomstig uit de patricische families van textielindustriëlen uit de omgeving van Enschede. De Oudheidkamer was volgens Van Heek in het leven geroepen uit de behoefte van "eene groep van personen" om de "herinneringen te bewaren aan de oude bevolking, hare gebruiken en haren aristocratischen eenvoud." [27] Deze werden volgens hem bedreigd door het ten einde lopen van het isolement, waarin Twente zich tot de komst van de spoorverbinding in 1865 bevonden had. Twente had omstreek 1900 te maken met grote veranderingen die terug te voeren waren op "de mechanisering en tot fabriekmatig bedrijf uitbouwen van het textiel-handwerk" en "de toepassing op groote schaal van kunstmeststoffen, waardoor de woeste gronden in weide en bouwland werden herschapen." [28]

De telgen uit de Twentse textielfamilies die zich in de Oudheidkamer verenigden, probeerden een streekbewustzijn te creëren, om het unieke karakter van de regio te beschermen tegen de verwoestende effecten van de moderniserende samenleving. In zijn bijdrage aan een nationale studie naar 'Nederlandse volkskarakters' uit 1938 bracht Ter Kuile dit sentiment onder woorden toen hij over de karaktertrekken van de 'Oud-Saksische' bevolking van Twente en Oost-Salland schreef: "Als, wat ons in Salland en Twente van 't Sassische karakter aan goeds en moois overbleef, stand zal houden tegen de vernietigende invloeden van deze tijd, dan is [...] hier

vernieuwing, versterking, verdieping in geestelijken zin brood-, broodnodig!" [29]

Naar het Saksische verleden moest volgens de Twentse regionalisten dus niet alleen op nostalgische wijze worden teruggeblikt, het moest ook op activistische wijze beschermd worden door de Twentse bevolking bewust te maken van de waarde van het regionaal erfgoed. Zo werd op initiatief van de Oudheidkamer Twente in 1933 een 'propagandaplaat' gepubliceerd in het maandelijks tijdschrift *De Wandelaar*, waarin de 'Grondbezitters en Bewoners van het Oosten des Lands' werden opgeroepen om het Saksische karakter van de agrarische hoeven te bewaren (zie afbeelding hieronder).

Propagandaplaat door G. van Haeften, in 1930 gemaakt op initiatief van de Oudheidkamer Twente.

Ook werden zij aangemoedigd om het Nederlandsaksische dialect en de Saksische namen van boerenerven in ere te houden. Deze regionale, oud-Saksische verschijnselen hadden “een eigen, waardig karakter” en een “eigen bestaansrecht.” Naast de reproductie in *De Wandelaar* werd de plaat op meerdere plaatsen in Twente opgehangen, om een zo groot mogelijk deel van de bevolking te bereiken.[30] Het Saksenros en de Saksische hoeve met gekruiste paardenhoofden werden in deze plaat door de Oudheidkamer gebruikt als symbolen die de Twentse identiteit moesten vertegenwoordigen.

Om een regionale mentaliteit te ontwikkelen, die de Twentenaren moest helpen het hoofd te bieden aan de ingrijpende veranderingen die de moderniteit met zich meebracht, werd door de Twentse regionalisten een beroep gedaan op het Saksische volkskarakter van hun streekgenoten. Dit volkskarakter was in grote lijnen hetzelfde als de volksaard die in de negentiende eeuw door de Westfaalse regionalisten werd gepredikt, namelijk dat de bewoners van deze Saksische streken, net als Widukind, wars waren van nieuwigheden en koppig vast bleven houden aan tradities. Elderink schreef daarover: “Wat et Twënter volk zik eenmoal in ’t heufd har ezat, dat bleef der in zitten, van de heidensche tied tot op oonze dage.”[31]

Ook de Losserse burgemeester C.J.A. van Helvoort observeerde hoe men in zijn gemeente nog altijd intuïtief “de oude zeden en gewoonten onzer voorvaderen” bleef aanvoelen.[32] Traditionele cultuuruitingen werden er in de moderne tijd nog in stand gehouden in de vorm van het midwinterhoornblazen, de spinvisite, het oudejaarschieten, het dauwtrappen en het paasvuur. “De oude gebruiken zijn bewaard gebleven met een bewonderenswaardige vitaliteit, die kenmerkt het stijve stoere Tukkeras.”[33] In 1926 schreef Jan Waterink in *Bij Ons*, in ‘t Land der Saksers dat zich in de Saks altijd het typische karakter openbaart van: “het nieuwe eerst uiterst langzaam en na taai verzet aanvaarden.”[34] Deze mentaliteit van het ‘langzaam aanvaarden van nieuwigheden’, moest bijdragen aan de doelstelling van de Twentse regionalisten om het verleden in de moderne tijd zo lang mogelijk te bewaren. Dit betekende echter niet dat het nieuwe volledig kon worden genegeerd. De

Twentse regionalisten waren immers zelf bijna allemaal afkomstig uit de grote Twentse fabrikantenfamilies, die in zekere zin voor de industrialisering van de regio verantwoordelijk waren. De Janninks, Ter Kuiles en Van Heeks konden het zich niet veroorloven om de moderniteit volledig in de ban te doen.

Het zwarte Saksenros van Widukind in de Cronecken der Sassen door Cord Bote, 1492.

Het heden en verleden in harmonie

In plaats van zich tegen de onvermijdelijke modernisering te verzetten werd het idee van een Twente uitgedragen waar het oude en het nieuwe op bijzondere wijze naast elkaar konden bestaan. Van Deinse verkondigde deze mentaliteit in zijn *Uit het Land van Katoen en Heide* met kreten als: “Twente, het land van Katoen en Heide! Twente het land van het Nieuw en het Oud! Zou er ergens in ons vaderland een landstreek zijn, waar het oude zoo merkwaardig is blijven voortbestaan naast het nieuwe als juist in Twente?”[35] In het ‘Twentse volkslied’ dat Van Deinse in 1926 schreef werd in het derde couplet eenzelfde beeld geschetst:

*“De rookwolk, die stijgt aan den horizon op,
Die wijst ons de nijvere steden,
Met menschen arbeidzaam en degelijk, bewoond,
De zetels van’t krachtige heden.
Maar buiten in boerschap op heide en veld,
Daar wordt nog de sage en ’t sprookje verteld,
Daar rust de Tubanter in ’t heuvelig graf,
’t Verleden naast ’t Heden van Twente”*[36]

Om een regionale identiteit te construeren waarin het heden en het verleden in harmonie naast elkaar konden voortbestaan, trokken de Twentse regionalisten een parallel tussen het heden en het Saksische verleden. De stugge, behoudende Saksen hadden zich immers al eens eerder tegen de komst van het nieuwe moeten verdedigen, toen Karel de Grote hen in de achtste eeuw dwong de christelijke religie te aanvaarden. De oude heidense cultuur had destijds eveneens onder druk gestaan door invloed van buitenaf, waardoor Widukind en zijn krijgers tegen de Frankische vorst in het geweer waren gekomen.

Hoewel de aanvaarding van de nieuwe religie destijds onvermijdelijk leek, lukte het de Saksen volgens de Twentse regionalisten, om na de kerstening aan hun oude gewoonten en gebruiken vast te blijven houden. Zo was in christelijke feesten in Twente volgens Elderink nog altijd een onderstroom van elementen te bekennen “waarin herinneringen aan den heidenschen voortijd leven”, zelfs na “elf eeuwen van Christen-prediking.”[37] Waterink schreef dat na de kerstening van Twente “De heidensche feesten onder een andere naam [bleven] voortbestaan; de namen der goden verdwenen – tot op zekere hoogte althans – maar de legenden, die rond de goden speelden, kregen nu een duivel, of een engel, een heilige of een priester tot nieuwe kern. Zoo ontstond er min of meer een “op een accoordje gooien” met het christendom, en de Sakser kon vrijwel zijn oude gang gaan.”[38]

Het Saksenros belichaamde dit compromis in zichzelf. Conrad Bote, die in zijn vijftiende eeuwse Cronecken der Sassen als eerste de link tussen Widukind en het Saksenros had gelegd, schreef dat het paard op Widukinds familiewapen oorspronkelijk een zwart ros was geweest. Na Widukinds onderwerping aan Karel de Grote en daaropvolgende kerstening, mocht hij dit heidense ros in zijn familiewapen blijven gebruiken, op

voorwaarde dat dit paard voortaan wit moest zijn om Widukinds bekering te symboliseren.[39] (zie afbeelding op p.23).

In de manier waarop het Saksenros gedurende het interbellum door de regionalisten werd toegepast, kwam deze unie tussen nieuw en oud voortdurend terug. In de bouw van het Rijksmuseum Twenthe werden een christelijk klooster en de heidense Saksische symboliek met elkaar verenigd. Op de boekomslag van *Ons Twenthe* staan boven het Saksische ros en het heidense symbool van het zonnerad, drie kruisjes getekend (zie afbeelding hieronder) en ook in het gebrandschilderde raam uit 1928 ziet men de samenkomst van het nieuwe en het oude, het christendom en het heidendom, in de prediking van het eerste evangelie in Markelo. (zie afbeelding op p.25).

Het idee van een ‘compromis’ tussen oud en nieuw, moest vanuit het verleden op het heden worden geprojecteerd. In een recensie van *Ons Twenthe* in het *Eindhovens Dagblad* uit 1926, werd door de Nederlandse folklorist Dirk Jan van der Ven treffend opgemerkt dat de omslag van Ter Kuile’s boek getuigt van het idee dat “de wil om te werken aan de ontwikkeling van het Nieuwe

Het Saksenros en een Saksische hoeve op de kapt van Ons Twenthe, geïllustreerd door André Vlaanderen, 1919.

Detail van het Saksenros op het gebrandschilderde raam in de Grote Kerk te Enschede, door Hermanus Veldhuis, 1928.

Twenthe tevens de verplichting met zich brengt te houden en hoeden het rijke verleden van het oude Tubantia.”[40]

Conclusie

De beslissing van de Twentse regionalisten om het Saksenros uit te dragen als regionaal embleem was tweeledig. Ten eerste stond het ros symbool voor het eigen, Saksische verleden en ten tweede belichaamde het dier de overlevingskracht van het oude, in een tijd waarin de traditionele cultuur onder druk kwam te staan door snel opeenvolgende vernieuwingen. De historische identiteit die het Saksenros vertegenwoordigde, gaf de Twentenaren een eigen verleden, dat hen van de rest van Nederland onderscheidde. Dit verleden was voor de Twentse regionalisten iets om trots op te zijn en werd door hen gebruikt om het streekbewustzijn onder de Twentse bevolking te versterken. Door het ontwikkelen van een regionale, Saksische identiteit, konden de regionalisten een beroep doen op de Twentse bevolking om de erfenis van het Saksische verleden te behoeden voor de vernietigende invloed van de moderne tijd. De Saksische volksgeest die door hen werd uitgedragen, speelde hierbij een belangrijke rol. De Twentenaren

werden verbeeld als een volk dat niet zat te wachten op verandering en wars was van nieuwigheden, net als hun heidense voorvaderen. Door parallellen te trekken met het Saksische verleden trachtten de regionalisten een Twentse identiteit vorm te geven waarin liefde voor traditie en de oudheid centraal stonden. Ondanks de maatschappelijke veranderingen die het Twentse volk zowel in het heden als in het verleden van buitenaf werden opgedrongen, bleven zij trouw aan de eigen gebruiken en gewoonten. Het Saksenros was de belichaming van deze mentaliteit. In het witte ros manifesteerde zich de verbintenis tussen het oude en het nieuwe, die door de Twentse regionalisten werd nagestreefd. Zoals in de middeleeuwen het oude (heidendom) naast het nieuwe (christendom) had kunnen blijven voortbestaan, zo moest in de twintigste eeuw ook de traditionele regionale cultuur zich naast de moderne samenleving blijven handhaven. De Twentse regionalisten hoopten op deze manier, ondanks de onstuitbare impact van de moderniteit, al het goede van de Twentse streekcultuur voor het eigen volk te kunnen waarborgen.

Noten

- 27 J.H. van Heek, *Beknopte Gids Rijksmuseum*, 8.
- 28 Ibidem.
- 29 G.J. ter Kuile Sr., ‘De bewoners van Twente en Oost-Salland’ in: P.J. Meertens en Anne de Vries ed., *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938) 73-91, aldaar 91.
- 30 W.H. Dingeldein, ‘Een Mooie Propagandaplaat’, *De Wandelaar. Geïllustreerd Maandblad* 5 (1933) 34-36, aldaar 36.
- 31 C. Elderink, *Twënter Laand en Leu en Lèven*, 52.
- 32 C.J.A. van Helvoort, Losser. Voorheen en Thans (Oldenzaal 1926) 115.
- 33 Ibidem.
- 34 J. Waterink, ‘Het Karakter van de Saksers’ in: J. Waterink ed., *Bij Ons, In ’t Land der Saksers*. Studies, Schetsen en Verzen uit Saksisch Nederland (Utrecht 1926) 171-186, aldaar 175.
- 35 J.J. van Deinsse, *Uit Het Land Van Katoen en Heide*. Oudheidkundige en Folkloristische Schetsen uit Twente (2e druk; Enschede 1925), 1.
- 36 Adriaan Buter en Jan Haverkate, *Ach Lieve Tijd*. Duizend jaar Twente en de Twentenaren, 4.
- 37 Elderink, *Twënter Laand en Leu en Lèven*, 282.
- 38 Waterink, ‘Het Karakter van de Saksers’, 175.
- 39 Christian Weyers, ‘Das Sachsenroß’, 118.
- 40 D.J. van der Ven, ‘Folkloristische praatjes’, *Eindhovens Dagblad*, 30 januari 1926.

Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

Talrijk de nieuwe boeken uit de regio over de Tweede Wereldoorlog. Aanleiding voor de uitgaven: 75 jaar Bevrijding. In deze thematische aflevering zetten we ze op een rij.

Ewout van der Horst, Marco Krijnsen, Martin van der Linde: De oorlog gaat nooit voorbij. Overijssel 1940-1945. Zwolle: W-Books, 2020. | ISBN: 978 94 6258 377 1 | 208 pag. | € 24,95
Directe ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog, inmiddels hoogbejaard, doen 75 jaar na dato in dit boek hun verhaal. Het resultaat levert 25 persoonlijke oorlogsverhalen op bijeen geplaatst in een historische en actuele context. Door de koppeling aan thema's als de April-mei-staking, de luchtoorlog en de komst van voedselzoekers, geven de verhalen bij elkaar een aangrijpende indruk van Overijssel in oorlogstijd.

Ben A. Sijes, Douwe de Boer, Cor E. Vervoort, Henk Canne Meijer en Nick C.C. Vos: Strijd en overleg; de Twents-Achterhoekse textielindustrie van 1815-1955. Zutphen: Walburgpers, 2020 | ISBN 9789463720151 | 522 pag. | €29,95
Dit boek omvat, naast een uitvoerige inleiding over het ontstaan van de textiel industrie, een achttal nog niet eerder gepubliceerde deelstudies naar de sociale verhoudingen en over de stakingen, o.a. de April-mei-stakingen uit 1943.

A. Bekkenkamp: Leendert Overduin. Het verhaal van een pastor Pimpernel (1900-1976). 3e dr. Enschede: Uitgeverij Twentse Media, 2020. | ISBN 9789071517587 | 276 pag. | € 20,-
Het levensverhaal van predikant Leendert Overduin, die vanuit Enschede tijdens de oorlog een organisatie opzette, die meer dan duizend joden heeft behoed voor transport naar een vernietigingskamp.

Willy Berends: Oorlog in Enschede: 1940-1945 / Feya Wouda; Sonna Krom; Willy Berends: Het geweten van een stad. Leendert Overduin in Enschede. Enschede, 2020 | 69 resp. 71 pag. | € 10,- Twee boeken gecombineerd tot één uitgave.

Syrt Wolters: Verborgene families op zolder; vertaald en uitgebreid door Jaap Wolters. Winterswijk, 2019 | ISBN 9789082985115 | 128 pag. | € 20,-. Oorspronkelijke titel: The hidden family upstairs (A true war story), 1995.
Het verhaal van Syrt Wolters over onderduikers in Enschede door zijn broer Jaap bezorgd als vermeerderde herdruk.

Gerda Kupper: Met een bombardement op Haaksbergen kwam de bevrijding in zicht. Haaksbergen: Historische Kring Haaksbergen, 2020 | 112 pag. | € 6,00
24 maart 1945 werd Haaksbergen getroffen door een vergissingsbombardement door de geallieerden, met als gevolg 57 doden, ruim 200 gewonden en veel schade. Ooggetuige Gerda Kupper heeft haar herinneringsboek van 50 jaar geleden opnieuw uitgegeven, aangevuld met herinneringen en verhalen van anderen.

Annette Evertzen en Stevine Groenen: Jodenjagers bij de Hengelose politie. Hengelo: Stichting Historisch Archief Hengelo, 2020. | ISBN 9789083012230 | 160 pag. | € 19,50
De politie van Hengelo had in oorlogstijd enkele agenten in dienst, die speciaal waren belast met het opsporen, aanhouden en deporteren van Joodse burgers. Deze NSB'ers handelden in opdracht van de Sicherheitsdienst, maar ook op eigen initiatief. Zij waren verantwoordelijk voor de dood van tenminste 24 Joodse burgers in Hengelo en omgeving, onder wie de Amsterdamse kunstenaar Fré Cohen. De auteurs besteden met name ook aandacht aan het systeem waarbinnen zij opereerden. Zij beschrijven ook de omgekomen Joodse burgers.

Tony Jochem: Dwangarbeid. Weerselo, 2019. | ISBN 9789082065763 | 136 pag. | € 14,95
Geschreven door Tony Jochem jr. aan de hand van het dagboek van zijn vader, een Oldenzaalse dwangarbeider uit de Tweede Wereldoorlog.

Willem Bulter: Lonneker oorlogs-verhalen. Enschede: Uitgeverij Twentse Media, 2019. | ISBN 9789071517549 | 385 pag. | € 22,95
Op basis van interviews met bijna alle tachtig- en negentigjarigen in het dorp beschrijft Willem Bulter o.a. hoe ongeveer duizend Lonnekenaren uit hun boerderijen en huizen werden gezet, die deels werden gesloopt voor de aanleg van het vliegveld Fliegerhorst Twente, en hoe de Duitsers zelf in de mooiste huizen van het dorp gingen wonen. Plus andere persoonlijke wederwaardigheden.

Kors Boelen: Markelosche dokters in het verzet. Markelo: Stichting Heemkunde Markelo, 2020 | € 19,00
Beschrijft de rol die vier huisartsen hebben gespeeld in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, te weten de dokters Wanrooy, Boelen, Romijn en Hamminga. Het boek is grotendeels gebaseerd op het dagboek van dokter Bennie Wanrooy, later uitgewerkt door dokter Kors Boelen.

Gerrit Dannenberg, Wim ter Harmsel, Gerrit Kraa e.a.: Rijssen - bevrijdingskroniek. 75 jaar vrijheid.

Rijssen: Stichting Historisch Oarfgoed Riessen / Rijssens Museum, 2020. | ISBN: 9789087181239 | 104 pag.

In veel verhalen in dit boek ligt de nadruk op de rol van vrouwen en kinderen in oorlogstijd. Kijkend vanuit het perspectief van een kind komt dan een beeld naar voren dat toch weer anders is dan de verhalen over volwassenen. Daarnaast wordt in een kort overzicht een beeld geschetst hoe de herdenkingen de afgelopen jaren gestalte hebben gekregen. Ook komen mensen aan het woord die ten gevolge van de oorlog in onze streken zijn terechtgekomen. Verder is te lezen hoe Rijssen figureert in de Nederlandse (oorlogs)literatuur.

Bela Ruth Samuel Tenenholtz : Land van vele bruggen; het verhaal van mijn vader.

De oud-Nijverdalse Bela Ruth Samuel (geb. 1946), thans woonachtig in Israël, schetst een aangrijpend beeld van de vervolging en het verzet van Joden in Overijssel, in het bijzonder van de Joodse families Samuel en Pagrach in Nijverdal en Holten.

Dat jullie weten wat oorlog is: het dagboek van verzetsweduwe Pietertje te Rietstap. Ewout van der Horst en Kay-Leigh de Weerd (red.).

Zwolle: WBOOKS, 2020. | ISBN 9789462583870 | 127 pag. | € 14,95

Het nog maar kort geleden ontdekte oorlogsdagboek van de weduwe van de verzetsman Dirk te Rietstap uit Kloosterhaar, die in maart 1945 door de Duitsers werd gefusilleerd.

Gerard A. Nijlant: Oorlogsjongen.

Belevenissen van een kind in de Tweede

Wereldoorlog. Uitgave Erven Gerard A. Nijlant. 180 pag. Te bestellen via rietnijlant@gmail.com.

Prijs: 19,50 plus 4,55 verzendkosten.

De op 15 maart 2020 overleden auteur Nijlant (1935) blikt kleurrijk terug op zijn oorlogsjaren te Enschede, in en rond het Tweekelerveld.

Dinand Webbink, Tineke van Buren en Herman Poorterman (red.): Hellendoorn in oorlogstijd.

Hellendoorn, Stichting Oald Heldern / De Noaberschap, 2020. | 8 pag. | gratis

In de vorm van een krant uitgegeven.

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherf van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherf af als zomaar een scherf. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

